

FRANCE VODNIK

DOMOVINA, GLEJ ČLOVEK

Ob petnajsti obletnici Cankarjeve smrti.

Popolnoma naravno je, ako današnji rod globlje in pravilneje do-
pumeva delo in pomen Ivana Cankarja, nego je bilo dano njegovim
sodobnikom. Vzrok za to ni samo v časovni oddaljenosti, marveč
predvsem v dejstvu, da tisto, za kar se je Ivan Cankar vse živ-
ljenje tako rekoč sam samcat boril, prehaja v spoznanje in voljo
vsega današnjega pokolenja. »Rod, ki te bo mogel pojmiti popolnoma,
šele raste,« je pred petnajstimi leti priznal Cankarju v posmrtnici
Oton Župančič. Seveda je jasno, da pri tem ne gre toliko za točnejše
umevanje tako zvanih »temnih mest« v pisateljevem tekstu, ki je
bil sodobnikom često tako nerazumljiv, marveč predvsem za doživetje
njegovega duha, njegovega pojava v celoti. Zavedamo se, da naša
dolžnost ni samo objektivno oceniti pisateljsko delo Ivana Cankarja
kot tako, recimo z estetskega vidika. Kot homo videli, ni bilo pisa-
teljevanje Ivanu Cankarju nikoli samo sebi namen, in zato moramo
ves njegov »veliki tekst« smatrati le za besedno prisposodbo in ob-
jektivno-kulturni dokument njegovega velikega, revolucionarnega
dejanja v zgodovini slovenskega duha.

Katero in kakšno je bilo to dejanje? Beseda »preporod idealizma«,
s katero je nekdo že tri leta, preden je izšla prva Cankarjeva knjiga,
napovedal dobo »nove romantike«, je v resnici šele nam, ródu izza
svetovne vojne, odkrila ves svoj globoki in epohalni pomen. Odkar
je ruski filozof Vladimir Sergejevič Solovjev v svoji razpravi »Kriza
zapadne filozofije« pokazal vzroke, zaradi katerih je ta filozofija
dospela na mrtvo točko, in se izrekel zoper racionalizem, češ, da z
njegovimi zmožnostmi ni mogoče dojeti zadnjih globin stvarstva,
ki so nad golo razumsko resnico, je to spoznanje postopoma raslo iz
leta v leto, iz desetletja v desetletje. Z geslom »proč od naturalizma«
se je proti koncu preteklega stoletja obrnil evropski človek navznoter,
vase. Na tej poti pa so spoznali nekateri le samega sebe, medtem ko
so drugi našli človeka v borbi za Boga. Če hočemo pravilno razumeti
moderna gibanja od dekadence preko nove romantike in ekspresio-

nizma do današnjih dni, moramo predvsem misliti na to duhovno razliko med njimi.

Na eni strani imamo relativizem in skrajni subjektivizem Nietzschejevega nadčloveka. Njegov imoralizem, kakor se imenuje ta zamisel življenja »onstran dobrega in zlega«, je seveda popolnoma naturalističnega izvora, zakaj nadčlovek ne priznava ničesar nad seboj. Nasprotno pa je bil Dostojevskij, ki je prav tako obrnil pogled v človekovo notranjost, videc in glasnik človeka, ki priznava metafizični dualizem dobrega in zlega. Kakor je bil Nietzschejev relativizem osnova impresionizma, »navznoter obrnjenega naturalizma«, tako vidimo v bogoiskateljstvu Dostojevskega sorodne duhovne sestavine, kakor jih nahajamo v gibanju nove romantike in ekspresionizma. To nam poleg vsega dokazuje tudi poznejša umetnostna diferenciacija med impresionizmom in ekspresionizmom, ki se je izvršila v znamenju Nietzscheja in Dostojevskega oziroma njunega ideala za in proti: zlasti v drugem in tretjem desetletju, ko se je celo nemška povojna moderna izrekla proti Nietzscheju. To je bila že ona generacija, ki je doživela svetovno vojno in si za geslo izbrala ideje bratstva, ljubezni in človečnosti. A bil je to v bistvu boj dveh svetovnih nazorov v umetnosti: pojavne lepote naturalizma in simbolične lepote idealizma.

Ta nasprotja so značilna tudi za duhovnost Ivana Cankarja: iz njegove idealistične usmerjenosti se je rodil njegov simbolični umetniški izraz. Nedvomno je, da je Ivan Cankar — ki je kljub zvezanosti z evropskimi duhovnimi strujami organsko zrasel iz slovenskih tal — bliže duhu naše romantike (Prešeren!), s katero ga kot »klasika« slovenske nove romantike spaja vez notranje kontinuitete idejnega razvoja, kakor pa sméri našega realizma, ki ga je v njegovem času najglasneje izpovedoval Aškerc, po čigar stopinjah je sicer v najbolj zgodnji, še nedozoreli dobi hodil tudi sam, a se je pozneje od njega odvrnil; a tudi bliže, kakor slovenskemu naturalizmu, ki ga po lastni izpovedi nikoli ni mogel prav trpeti. Saj je bil bliže kot pa naturalizmu, ki mu je začetek in konec svet v svoji objektivni resničnosti, oprijemljivi stvarnosti in pojavnem videzu, celo »idealističnemu« Stritarju — čeprav nova romantika nima sicer nič skupnega z ne-tragičnim svetožaljem in vzgojnim utilitarizmom njegove šole — tistemu Stritarju, ki je v svojem Zorinu napisal naslednji stavek: »Jaz nisem slikar; s srcem bolj gledam kakor z očmi«. Ta stavek bi bil prav lahko Cankarjev, ki ga je neenkrat podobno res tudi napisal.

Ta usmerjenost navznoter pa ne označuje le oblikovno, marveč tudi duhovno stran njegovega stila, kar pomeni, da s tem ni mišljen samo njegov lirizem, marveč tudi njegov idealizem. Kar so sodobniki, vzgojeni v tradiciji naturalizma in racionalizma, največkrat očitali Cankarju, je bil njegov subjektivizem. Imeli so prav le, kolikor je bil pod vplivom ideje o nadčloveku; v bistvu pa so se motili. Ivan Cankar ni bil humanist. Njegov subjektivizem ni bil egocentričen, ni bil subjektivizem anarhičnega upora in volje po moči, marveč je

bil »centralni«, romantični subjektivizem hrepenenja: iskanje poslednjega dna.

Nova romantika je bila izrazito platonična in simbolična. Po tem naziranju je človekovo telo ječa njegove duše. Tudi za Ivana Cankarja je značilno tako skrajno spiritualistično gledanje na svet, ki si prizadeva vse pojave življenja razložiti »ab intra«, odznotraj. Njegova umetniška beseda, sicer vsa blesteča od polnosti figuralne lepote, je vendarle v bistvu neartistična. Preko svojega ritma in podobe nas neprestano opozarja na »oni« svet, ki ga nosimo v sebi, in je torej dejansko vsa v službi notranje, simbolične lepote. »Življenje, ki ga živi to betežno telo zunaj pod glasnim solncem, je le medel odsvit, le motna prispodoba onega drugega življenja, ki je zaklenjeno v tebi in v meni.« Bolje, kakor je s temi besedami storil pisatelj sam, bi nihče ne mogel označiti njegove umetnosti. Izrazi kot »prispodoba« ali pa »v tebi in v meni« nikakor niso samo poetične »figure« pesnikovega jezikovnega zaklada, marveč ogledalo njegovega mišljenja in čuvstvovanja; za vsakogar, kdor ume brati v podobah umetnikovega stila, so te in podobne besede ključ za razumevanje njegovega dela.

Uvod v Podobe iz sanj, odkoder so vzete pričujoče besede, je imel spočetka (DS 1917) pomemben naslov Iz dna. S tem izrazom je slovenski novoromantik ustvaril domač sinonim za »centrum« nekdanjih romantikov. Kakor le-tem, tako tudi njemu ni bila pot navznoter, vase samo pot v globine kaosa, marveč pot k Človeku: k sebi in k občestvu. Obred notranjega očiščenja in posvečenja — »romanje« — ni samo osebno odrešenje, marveč mistična daritev na oltarju skupnosti in bratstva duš. Takšnemu globinskemu pojmovanju življenja tudi umetniško ustvarjanje ne more biti nič drugega, nego duhovna služba. »Tebi, romar, je ukazano od nebes, da gledaš, kar drugim ni dano gledati, da poveš, kar drugim ni dano povedati. Nimaš pravice, da bi zaklepal duri, tudi tistih ne, ki jih sam le s trepetajočo roko odpreš. Če te vabi luč iz brezdanje globočine, se moraš spustiti vanjo brez obotavljanja in brez bojzani, da prineseš ljudem to luč.« Tako umetnostno naziranje se popolnoma sklada s tem, kar danes imenujemo organično pojmovanje umetnosti, in »romarstvo« Ivana Cankarja je v resnici samo nov izraz za tisto, kar je pomenila Grkom beseda »katarzis« (očiščenje). Takó se je umetnost, ki se je v dobi naturalizma in racionalizma že skoraj popolnoma profanirala ter je bila neredko le še sredstvo utilitarizma ali pa »čisti« esteticizem, v času nove romantike zopet vrnila k virom pristne, globinske in neokrnjene človečnosti.

Zato nikakor ne moremo pritrditi tistim, ki imenujejo Ivana Cankarja »samo« umetnika. Ta naziv je sicer upravičen zanj, dokler gledamo na njegovo delo le z vidika socialnih poklicev. Ivan Cankar je bil samo pisatelj. Če pa gre za razumevanje in označitev njegove umetnosti kot duhovnega izraza življenja, ta naziv ni več raben. Pisateljeve izpovedi, a zlasti vse njegovo umetniško delo so nam

neizpodbiten dokaz za to, da mu umetniško ustvarjanje ni bilo samo sebi namen. Ivan Cankar ni bil larpurlartist, kakor se večkrat sliši o njem. »Ne v areni literature, v areni življenja sem stal! Njemu, vesoljnemu, vseobsežnemu sem napovedal boj...« Tako je odločno protestiral proti vsem tistim, ki so poveljevali njegov »artistični« slog, ter jih ostro zavrnil: »Razodeli so besedo, zamolčali so misel...« Misel, vsebina, ideja pa je bila tista, zaradi česar ga sodobniki instinktivno niso ljubili. Tu pa se nam začenja odkrivati še druga stran Cankarjevega problema.

Že doslej je bilo govora o tem, da moramo »preporod idealizma« v novi romantiki razumeti v smislu povratka k človečnosti. Pokazati sem skušal, kako nam je treba razumeti duhovni problem človeka v Ivanu Cankarju in kako se je osebno življenje organsko spojilo z njegovim umetniškim ustvarjanjem. Toda noben človek, a najmanj tvorec kulture, ne stoji izven časa. Tudi Ivan Cankar ni bil le poedinec, marveč podoba in simbol rodu in dobe. Bil je nujna reakcija na dobo, iz katere je zrasel, a ni v njej spričo osebnih duhovnih problemov našel več opore. Borba s samim seboj za osebnega Boga je zato nujno zahtevala borbe s časom — zaradi slutnje in vere v novo dobo. Etiku, ki je v sebi trpel za podobo novega človeka, je bilo treba tudi na zunaj reformatorskega dejanja. On, ki je bil romar po tihih katakombah srca, je bil tudi borec v areni kolektivnega narodovega življenja. Tu je ključ za razumevanje njegovega upora zoper dobo in družbo, dà, zoper konkretno slovenstvo tistih dni. Tudi to dejstvo je dokaz za našo trditev, da v njem ne smemo gledati »samo« umetnika. Takrat »je bil med nami splošen gnus, ki ni bil samo literaren,« je izpovedal Ivan Cankar sam pozneje o dobi, ko je bil stopil v slovensko kulturno življenje.

Bil je to čas, ki sta ga izoblikovala materializem in racionalizem. Posledica njunega mehničnega, popolnoma perifernega in često grobega pojmovanja življenja je bilo splošno poplitvenje. Umetnost je takrat propadala v formalizmu in utilitarizmu, človekova etična in kulturna vrednost pa se je cenila neredko samo po političnem pripadnosti, ki je zatiralo vsako osebno in duhovno svobodo. Življenje sta usmerjali kolektivna šablona in strankarska korist. Bil je temen čas, ki se nam še danes, iz zgodovinske perspektive, vidi notranje kalen, grd. Tembolj je moral občutiti njegovo duha morečo težo šele človek tedanjih dni, ki sta ga žeja po duhu in zvestoba notranji resnici nujno morali narediti za upornika zoper ta zlagani zunanji red. Tragični spor v duši tega človeka pa je bil obenem začetek usodnega preloma v zgodovinsko-objektivnem redu življenja. Biti ali ne biti je bilo sedaj vprašanje v tej hamletski drami »modernega človeka, ki je preveč človek, da bi živel živalsko življenje, in ki mu je zategadelj sojeno trpljenje«. Te besede Ivana Cankarja najbolje označujejo njegovo etično poslanstvo, zakaj bil je zares izbran, da uredi kaos slovenskega kulturnega življenja v duhu človečnosti.